

DEN DANSKE FORSORGSHISTORIES HISTORIOGRAFI

AF JESPER VACZY KRAGH & BJØRN F. HAMRE

Artiklen tager udgangspunkt i, hvordan den danske forsorgshistorie er blevet skrevet, og hvilke genrer og rationaler der har præget dens historiografi. Med afsæt i børne- og særforsorgen undersøger vi, hvordan forsorgshistorien beskrives i tidskrifter, bogudgivelser og netværk. Desuden fokuserer vi på, hvordan feltet har været præget af skiftende teoretiseringer og kritikker, samt hvordan særlige politiske områder som spørgsmålet om undskyldninger har påvirket måden at skrive forsorgshistorie på og har forandret sig over tid. Artiklen vil også behandle forsorgshistoriens forbindelse til museer/historiske foreninger, handicapbevægelserne og historisk forskning i pædagogik. Afslutningsvis diskuterer vi historiografiens "huller" og peger på nye perspektiver for fremtidig forskning i forsorgshistorien.

INTRODUKTION

At bestræbe sig på at beskrive forsorgshistorien er et omfattende projekt, idet historien rummer så mange forskellige aktører, logikker og forbindelser til tilgrænsende historiske felter. Der er med andre ord tale om et snit, der kunne have været anderledes. I begyndelsen af 1800-tallet blev de første store forsorgsinstitutioner indviet i Danmark, og allerede nogle årtier senere blev historiske fremstillinger om institutionerne skrevet, hvilket især bestod af institutionernes egne fremstillinger af institutionshistorien, f.eks. jubilæumsskrifter, der hyldede institutionernes udvikling og behandling. Man kan sige, at denne genre ikke havde et eksplicit faghistorisk ideal, men snarere fungerede som en form for legitimering af institutionernes udvikling. Den type af litteratur blev senere suppleret af en historieskrivning, der bestræbte sig på at sætte institutionerne ind i deres samfundsmæssige kontekst. Meget forenklet kan man sige, at vi har at gøre med et internt og et eksternt perspektiv på forsorgshistorien.

Artiklen falder overordnet i tre dele: For overblikkets skyld vil vi i den første del forsøge os med en historiografisk opdeling af litteraturen om forsorgshistorien i tre hovedtyper af fremstillinger, der hver især har fokus på forskellige grupper af aktører. Derefter drøfter vi i anden del, hvordan teoretiseringer som anvendelsen af den franske filosof Michel Foucaults blik har bidraget til forsorgens historiografi, hvorefter vi i den tredje del beskæftiger os med de former for forsorgshisto-

rie, der har været fremkaldt af undskyldningen som nutidigt politisk fænomen, og hvilken betydning dette har haft.

HOVEDTYPER I FREMSTILLINGEN AF FORSORGSHISTORIEN

Dette afsnit har til formål, i tråd med ovenstående, at skitsere en tredeling af forsorgshistoriens historiografi. Den første hovedtype omfatter afsnit i en række brede værker om dansk socialhistorie, forvaltningshistorie og velfærdsstatshistorie med hovedvægt på *politiske aktører*, periodens lovgivning og sociale sikringsordninger. I de senere år er der desuden kommet afsnit, som berører emnet, i brede værker om socialhistorie, pædagogikkens historie, skolehistorie og medicinhistorie.¹ Litteraturen rummer også forskellige mere detaljerede studier, der omhandler lovgivningsmæssige forhold som den første børnelov i 1905, sterilisationspraksis og administrative dele af historien med fokus på det politiske og administrative niveau. Dertil kommer en biografisk litteratur om centrale politikere og embedspersoner fra perioden og deres indsats i forhold til den forsorgsmæssige og socialpolitiske udvikling.² Fælles for denne brede type historieskrivning er fokus på det lovgivningsmæssige niveau og bestræbelsen på at iagttage forsorgshistorien i en samfundsmæssig kontekst med berøringsflader til andre felter, som beskrevet ovenfor.

Dernæst findes en stor litteratur om *udvalgte institutioner* inden for børneforsorgen og andre forsorgsgrene.³ De fleste af disse fremstillinger er udgivet som jubilæumsskrifter, der sjældent går i dybden med analyser af historien eller indeholder kritiske perspektiver på denne. Bøgerne er som regel skrevet af tidligere ansatte og belyser grundlæggelsen af de enkelte institutioner, centrale begivenheder, behandlingsmæssige fremskridt og de ansattes oplevelser og erindringer.⁴ Til institutionshistorien hører også en biografisk litteratur, ofte skrevet af overlæger, ledere eller plejere, der arbejdede på stederne.⁵ I de senere år er den type anstaltslitteratur blevet suppleret af faghistoriske undersøgelser af enkeltinstitutioner i form af ph.d.-afhandlinger og bøger, der ikke er udgivet i forbindelse med jubilæer, og som sætter institutionernes historie ind i en større samfundsmæssig kontekst. Et antal arkivbaserede studier med kritiske indgangsvinkler har især drejet sig om bestemte anstalter fra åndssvageforsorgen som eksempelvis handi-

1 Se bl.a. Gjerløff & Jacobsen 2014; Larsen & Jacobsen 2007; Just et al. 2000; Petersen, Petersen & Christiansen 2010-2014; Bayer & Kristensen 2015; Bjerre 2023. Det følgende afsnit om aktørerne er i store træk baseret på Kragh, Jensen og Rasmussen 2014: 11-14.

2 For biografiske eksempler se bl.a. Christensen 1998; Grelle 2008; Kirchoff 1979.

3 For en oversigt over institutionshistorien se Lindow, Kragh, Jensen & Rasmussen 2014.

4 Fremstillinger af institutionshistorien blev især skrevet af lederne fra særforsorgen, se bl.a. Holm 1941; Wildenskov 1949; Hvam 1992.

5 Af eksempler kan nævnes: Nielsen 2007; Nielsen 1992; Plougmand 2021.

De såkaldte ø-anstalter for lettere åndssvage mænd på Livø (1911) og for kvinder på Sprogø (1923) har været genstand for større studier af Birgit Kirkebæk. På billedet ses anbragte på Sprogø (Dansk Forsorgshistorisk Museum).

caphistorikeren Birgit Kirkebæks omfattende forfatterskab om åndssvageforsorgen eller historikeren Poul Duedahls værker om bestemte institutioner.⁶

Den sidste hovedtype af fremstillinger omhandler de *anbragtes* historie. Antallet af bøger og artikler varierer alt efter forsgsgren, hvor den største del af litteraturen har beskrevet anbragte i åndssvageforsorgen og børneforsorgen. Disse historier består især af interviewbøger, små biografier eller selvbiografier.⁷ Bøgerne er af varierende kvalitet og indeholder ikke mange oplysninger om, hvordan de forskellige interviews er foretaget, om udvælgelsesmetoden og redigering af teksterne m.m. Den biografiske litteratur har ofte fokus på stærke personligheder, der formåede at gøre oprør mod periodens institutionsliv, men omfatter også enkelte mere systematiske studier af livshistorier fra større gruppe af anbragte og

⁶ Wingender 1993; Kirkebæk 1997, 2004, 2008; Duedahl 2019; Duedahl & Hagstrup 2023.

⁷ Petersen 1987; Herlev 1997; Paamann 1998; Kristensen 1986; Tingleff 2000; Naabye 2004; Christensen 2015; Jensen 2016; Kirkebæk & Lihme 2017; Varmby 2021. For en samlet oversigt opdelt efter forsgsgrene se Lindow, Kragh, Jensen & Rasmussen 2015.

herunder mindre succesfulde fortællinger om et liv på samfundets bund.⁸ Med sit afsæt i personlighederne kan denne del siges at have et emancipatorisk træk, idet den giver stemme til mennesker, der gennem deres livshistorie problematiserer anbringelserne.

Beslægtet med denne genre findes en mindre gruppe litteratur, som har kombineret den brede historie med analyser af institutioner, livshistorier og de anbragtes synsvinkler. Et af de tidlige værker var journalisten Claus Øgendahls *Socialpædagogernes historie* (2000), der både anvendte interview og arkivstudier – dog med hovedfokus på de ansattes perspektiver og organisatoriske forhold. En anden tidlig bog var antologien *Historiens marginale eksistenser* (2005), der dog ikke kun omhandlede forsorgshistorie, men en række andre emner spredt over en lang tidsperiode. Et større forsøg på at samle livshistorier og forsorgshistorien blev udgivet i forbindelse med forskningsprojektet “Anbragt i historien” (2012-2015), der imidlertid kun dækkede perioden 1933 til 1980.⁹ Hertil kommer senere historiske udredninger om børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner med hovedfokus på overgreb i den samme periode (herom mere senere i denne artikel).¹⁰

Ud over bøger og afhandlinger findes et stort antal artikler i *Handicaphistorisk Tidsskrift*, hvor de fleste af særforsorgens områder er behandlet, ofte med tema-numre om de enkelte grene af for sorgen. Det udspringer af Historisk Selskab for Handicap og Samfund, der blev dannet i 1986, og som året efter begyndte at udgive tidsskriftet, der først havde navnet *Handicap og Samfund*. Det redigeres i dag af Birgit Kirkebæk og udkommer to gange om året. Også netværket Nordic Network for Disability Research (NNDR), som blev stiftet i 1999, og som udgiver *Scandinavian Journal of Disability Research*, formidler indimellem artikler med historiske temaer.¹¹ I andre tidsskrifter som *Bibliotek for Læger* og *Social Kritik* publiceres der også artikler om forsorgshistorie, men det er karakteristisk, at de brede faghistoriske tidsskrifter som *Historisk Tidsskrift* indeholder meget lidt om disse områder af historien.

LITTERATUREN OM FORSORGSGRENENE

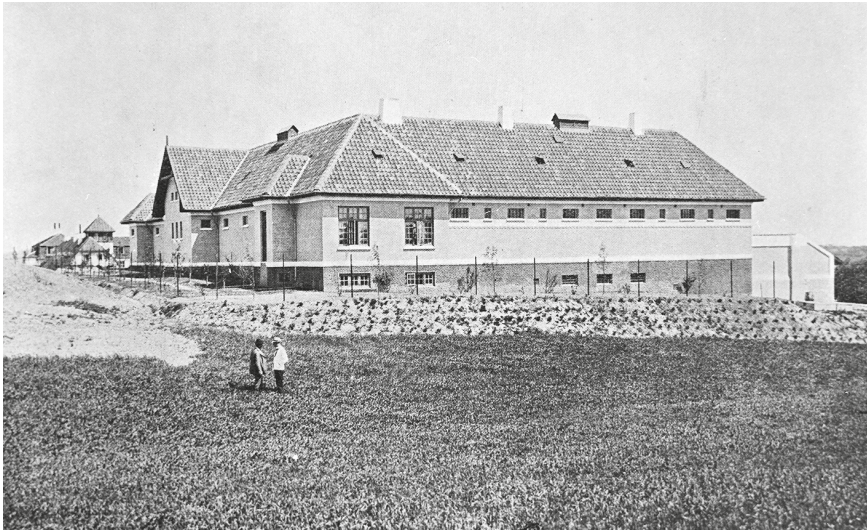
Historikere begyndte forholdsvis tidligt at interessere sig for *børneforsorgen*, hvor de første institutioner kom til i 1830'erne. Allerede i 1960'erne og 70'erne

8 Kirkebæk & Lihme 2017; Jensen & Kragh 2020; Kragh 2022; Jensen 2022.

9 Øgendahl 2000; Andersen, Duedahl & Kallestrup (2005); Kragh, Jensen & Rasmussen 2015; Kragh 2022. www.anbragtihistorien.dk Se også Jensen & Kragh 2020 og Wichmann 2023.

10 For samlede historiografiske oversigter over litteraturen se: Lauridsen 1995; Simonsen 2007; Lindow, Kragh, Jensen & Rasmussen 2015.

11 Om NNDR se deres hjemmeside <https://nndr.org/>.

Et af de store børnehjem Bråskovgaard, der åbnede i 1908 med 50 pladser for "særligt vanskelige drenge" (Svendborg Museum).

udkom de første bøger. Ud over institutionshistorier udgav historiker og arkivar Harald Jørgensen en bog om omsorgen for børn i København gennem 250 år, og studier af bl.a. historikeren Anne Løkke om børneloven fra 1905 fulgte efter i 1980'erne og 1990'erne.¹² Bredere undersøgelser af børneforsorgens historie er udkommet i de senere år, og i det store værk *Dansk Velfærdshistorie*, projektet "Anbragt i historien" og publikationer fra Danmarks Forsorgsmuseum (under Svendborg Museum) har emnet også en fremtrædende plads.¹³ Som tidligere nævnt indgår afsnit om børneforsorgens historie også i flere bøger om skolens historie. I oversigtsværket *Pædagogikkens idehistorie* findes kortere afsnit om forsorgshistorie, herunder børneforsorgen, fattigforsorgen og særfor sorgen.¹⁴ I værket *Dansk Skolehistorie* behandles forsorgshistorien også gennem en række opslag om tugthuse, vajsenhuse, fattigvæsenet, opdragelseshjem og børnesagen.¹⁵

12 Gejl 1967; Jørgensen 1970, 1997; Nielsen 1986; Perch 1986; Faye Jacobsen 1989; Løkke 1990. Se også de Coninck-Smith 2000.

13 Bryderup 2005; Petersen, Petersen & Christiansen 2010-14; Kragh, Jensen & Rasmussen 2015; Wichmann 2023. Om historiografien se Bryderup 2005: 12-15; Ebsen 2012: 18-23.

14 Korsgaard, Kristensen & Siggaard Jensen 2017

15 Larsen, Nørr, & Sonne 2013; Gjerløff & Jacobsen 2014; Gjerløff, Jacobsen, Nørgaard & Ydesen, C. 2014.

I de senere år er der kommet mere specialiserede analyser i form af ph.d.-afhandlinger af bl.a. historikerne Cecilie Bjerre, Bolette Frydendahl Larsen og Jacob Knage Rasmussen, der har taget bestemte temaer om anbringelser og diagnostisering op.¹⁶ Særlige aktuelle emner om ulovlig tvang og overgreb førte også i 2011 til den første større danske undersøgelse af klagesager fra tidligere børnehjemsbørn fra institutionen Godhavn i perioden 1945 til 1976.¹⁷ Dette er i 2023 blevet fulgt op af Peter Øvig Knudsen i sin bog om seksuelle overgreb på udvalgte institutioner for drenge og piger.¹⁸ På hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk findes fortegnelser om litteratur og kilder til børneforsorgens historie.¹⁹

En række historikere har siden 1990'erne beskæftiget sig med den del af forsoreshistorien, som omhandler de åndssvage eller *udviklingshæmmedes* historie.²⁰ Efter den første anstalt, Gamle Bakkehus på Frederiksberg, blev indviet i 1855, fulgte en række store institutioner som Ebberødgård og Brejning, der noget senere fik skrevet deres historie.²¹ Som nævnt har Birgit Kirkebæk siden 1980'erne bidraget med større studier af både enkeltinstitutioner som Sprogø og Livø, Statens Åndssvageforsorg, forældreorganisationen LEV og teorier om åndssvage i 1800-tallet og 1900-tallet samt et meget stort antal artikler om et bredere emneområde.²² Kirkebæks arbejde er blevet suppleret af en mindre gruppe af forskere som historiker Nete Balslev Wingender, etnolog Edith Mandrup Rønn og historiker Lene Koch, der alle i 1990'erne foretog større kildestudier og beskæftigede sig med områder som tvangssterilisering samt institutionshistorier om udvalgte anstalter som Gl. Bakkehus og Åndssvageanstalten Ribelund. Både Kirkebæk, Koch og senere dr.pæd. Frank Bylovs arbejde om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede personer resulterede i doktordisputater.²³ Andre bøger baseret på arkivstudier er i seneste par år blevet udgivet af historikerne Poul Duedahl, Maria Clement Hagstrup, Bjarne Hesselbæk og Jesper Vaczy

16 Ebsen 2012; Hansen 2011; Bjerre 2021; Frydendahl 2020; Rasmussen 2021.

17 Rytter 2011.

18 Knudsen 2023.

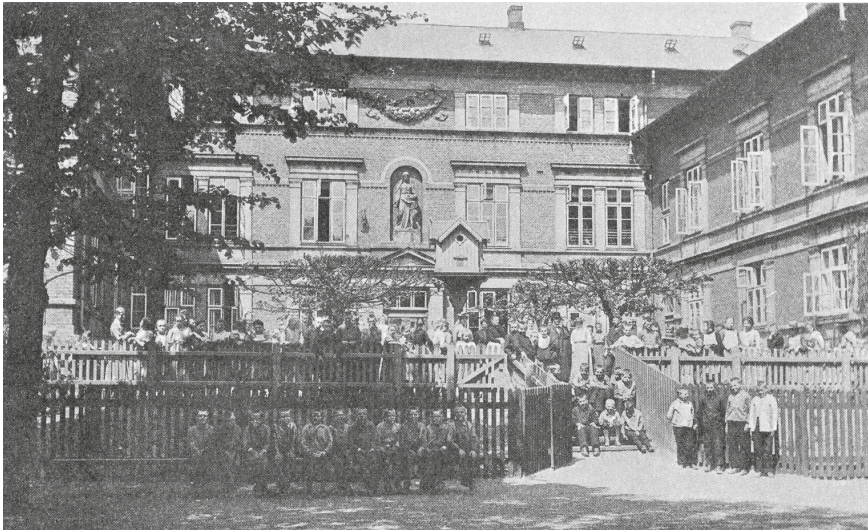
19 www.anbragtihistorien.dk.

20 Begrebet særforsorg omfatter også periodens psykiatri. Den psykiatrihistoriske litteratur er ikke inddraget i denne artikel.

21 Egekvist 1982; Wingender 1993; Wildenskov 1949; Hvam 1992; Elvekjær 2006; Bertelsen 2008.

22 Monografier af Kirkebæk 1993 (disputats), 1997, 2001, 2003, 2004, 2008, 2017. For oversigter se Simonsen 2007; Lindow, Kragh, Jensen & Rasmussen 2015; Kragh 2022.

23 Wingender 1993; Rønn 1996; Koch 1996, 2000. Disputats Kirkebæk 1993; Koch 1996, 2000; Bylov 2010.

Den første anstalt i åndssvageforsorgen, Gamle Bakkehus. Anstalten blev indviet i 1855 på Frederiksberg (Medicinsk Museion).

Kragh.²⁴ Forskellige hjemmesider for museer, der beskæftiger sig med åndssvageforsorgens historie, indeholder oversigter over litteratur og kildesamlinger.²⁵

Af de øvrige grene af særforsorgen har historien om synshandicap (blindeforsorg) været genstand for en del forskning i form af et par afhandlinger, forskningsprojekter samt bøger fra medlemmer af Blindehistorisk Selskab. Publikationerne har både drejet sig om den helt tidlige forsorg for blinde med den filantropiske bevægelse Kjæde-Ordenen og Det Kongelig Blindeinstitut, der blev oprettet i 1811 af ordenen, til brede studier af blindhedens kulturhistorie.²⁶ Oversigter over den historiske litteratur findes på Blindehistorisk Selskabs hjemmeside.²⁷

En mindre omfattende litteratur findes om *døvehistorien*. De fleste publikationer er udgået fra Døvehistorisk Selskab, der også har eget museum og hjemmeside. Den første døveskole åbnede i 1807 i København, og denne blev fulgt op af anstalter i andre dele af landet. Tidlige skrifter om døveforsorgens institutioner udkom i 1900-tallet, hvor især skolen i Nyborg var i fokus. Senere er bredere bøger

24 Duedahl 2019; Hagstrup & Duedahl 2023; Hesselbæk 2020; Kragh 2019, 2022. Se også Andersen 2012 om de såkaldte fredehjem.

25 Se især Forsorgshistorisk Museum: <http://www.forsorgshistorien.dk/litteratur>

26 Ruby 2004, 2011; Lundberg 2005; Kaimar 2002; Larsen 2002; Eriksen 2011. Se også Varmby 2021.

27 <http://blindehistorisk.dk/litteraturliste/>.

Efter lov i 1890 blev institutionen for døve grundlagt i Nyborg. Skolen åbnede i 1891. Sammen med døveskolen i København og en i Fredericia havde døveforsorgen i alt 309 pladser i 1945 (Medicinsk Museion).

ger og tidsskrifts-temanumre om døvehistorie blevet publiceret.²⁸ Hjemmesiden for Døvehistorisk Selskab indeholder både udførlige oversigter over litteratur og arkivalier om den danske døvehistorie.

Der er heller ikke en stor litteratur om forsorgen for mennesker med *epilepsi*, der fra 1897 kunne indlægges på det kristne epilepsihospital Kolonien Filadelfia i Dianalund, stiftet af lægen Adolph Sell. Bjørn Hamre har i bogen *Syge må plejes med kærlighed* behandlet denne forsorg og inddraget beretninger fra læger, patienter og plejere. De fleste øvrige publikationer stammer fra medarbejdere fra Kolonien Filadelfia, der i forbindelse med jubilæer for institutionen har udgivet forskellige skrifter og også har deres eget museum og arkiv.²⁹ Modsat de andre handicaphistoriske områder har museet på Kolonien Filadelfia ikke oversigter med litteratur m.m. på institutionens hjemmeside.³⁰

28 Holm 1941; Højberg 1966; Behrendt 1966; Holm 1983; Widell 1995, Schmidt 2003; Andersen 2007; Vikkelsø 2021. Se også *Handicaphistorisk Tidsskrift*, temanummer "At være døv", nr. 10, 2003.

29 Lund 1990; Hamre 1997, 2001; Alving 1998; Vad 2019. Om de handicaphistoriske museer se Rasmussen, Kragh, Jensen & Hansen 2015.

30 <https://www.filadelfia.dk/filadelfia/vaerd-at-vide/historie/museet>. Oversigt over epilepsi-historie findes imidlertid i fortegnelsen af Lindow, Kragh, Jensen & Rasmussen 2014.

Undervisning af blinde piger på Det Kongelige Blindeinstitut i København (Medicinsk Museion).

Ligesom de andre forsoresgrene blev den første institution for mennesker med varige fysiske funktionsnedsættelser (handicaps) indviet i 1800-tallet, hvor Hjemmet og Samfundet for Vanføre blev grundlagt i København i 1875. Efterfølgende har der været enkelte projekter, der har fulgt op på Jørgensens tidlige forskning. Førnævnte Harald Jørgensen udgav allerede i 1972 en bog om *vanføreforsorgens* historie. Historikeren Henrik Becker-Christiansen skrev i 1997 en bog om emnet, ligesom forskellige publikationer er kommet fra Museumsforeningen for Vanføresorgen. Seneste har lægen Jesper From skrevet om Vanførefondens historie i tidsskriftet *Bibliotek for Læger* i 2021.³¹ Historiske samlinger fra vanføreforsorgen overgik i 2005-2006 til Medicinsk Museion under Københavns Universitet, mens Rigsarkivet fik Vanførefondens arkiv.³²

31 Jørgensen 1972; Rødsgård 1995; Becker-Christensen 1997; Nielsen 2004, 2006; From 2021.

32 Jf. Rasmussen, Kragh, Jensen & Hansen 2015: 23-24.

Fotografi fra et af de første møder i Landsorganisationen Evnesvages Vel (LEV) i 1952. For enden af bordet sidder initiativtager til den første forældreforening i åndssvageforsorgen, Esther Tuxen (LEV).

Endelig findes der om særforsorgen en mindre litteratur om forsorg/undervisning for *talelidende personer*, der især er blevet beskrevet af forskningsbibliotekar Steen Fibiger.³³

FORSORGS HISTORIEN I ET KRITISK SOCIOLOGISK LYS

Som Eva Simonsen forklarer i sin historiografiske artikel om nordisk handicaphistorie, har forskningen i særforsorgens udvikling været præget af forskellige historiske retninger og teorier. Det har desuden været et felt, hvor politiske interesser i høj grad har spillet ind.³⁴ Hvor den tidlige historiske litteratur som nævnt var domineret af jubilæumsskrifter, der i positive vendinger beskrev oprettelsen og udviklingen af anstalterne som fremskridt, blev en mere kritisk tilgang til de store institutioner især synlig i 1960'erne og 1970'erne, hvor der kom et større fokus på marginaliserede eller undertrykte grupper i samfundet. Det gav samtidig anledning til nye studier inden for retninger som socialhistorie, kønshistorie og mi-

³³ Fibiger 1991, 1998, 2007, 2011.

³⁴ Simonsen 2007.

noritetshistorie.³⁵ Handicappolitiske bevægelser, der bl.a. omfattede forældrefor-
eninger som LEV, var også med til at sætte spørgsmålstejn ved forholdene i
åndssvageforsorgen, hvilket i 1980 førte til særforsorgens udlægning i Danmark.³⁶

På dansk grund kom der en ny og mere kritisk tilgang til forsorgs- og handica-
phistorien i 1980'erne, hvor forskerne især hentede inspiration fra sociologiske
og socialkonstruktivistiske tilgange til historien samt Michel Foucaults teorier.
Man kan tale om en historiesociologisk vending i blikket på forsorgs- og handica-
phistorien, der var fremledt af behovet for kritik. To værker af Foucault fik afgø-
rende indflydelse på forståelsen af historien og dens internerede: *Galskabens hi-*
storie og *Overvågning og straf*.³⁷ Overordnet set peger disse analyser på nogle
grundtræk: den store indespærring af de gale/ufornuftige, en tiltagende discipli-
nærmagt, en forskydning fra en ydre overvågning mod individets indre overvåg-
ning af sig selv, etableringen af normaliserende sanktioner mod dem, der af majo-
riteten betragtes som truende og afvigende.³⁸

Inden for dansk handicaphistorie har Birgit Kirkebæk udført adskillige analy-
ser af de åndssvages historie med afsæt i Foucaults forståelse af normalitet og
afvigelse,³⁹ ligesom Edith Mandrup Rønn har benyttet Foucaults teorier i sin
forskning i handicappedes levevilkår gennem historien.⁴⁰ Inden for forskningsfel-
tet socialpædagogik har Jesper Holst anvendt Foucault til at problematisere den
historiske institutionalisering og normalisering af mennesker med handicap.⁴¹ I
sin forskning har Frank Bylov bygget videre på empowerment-bevægelser af og
for udviklingshæmmede og analyseret disse bevægelser som pædagogiske strate-
gier, der repræsenterer moddiskurser til det medicinske blik på mennesker med
udviklingshæmning.⁴² Kirkebæk, Holst og Bylov repræsenterer alle det special- og
socialpædagogiske felt, og erkendelsesinteresserne i forskningen har været dre-
vet af en kritik af begreber som segregering, integration og normalisering. På
denne måde kan forskningen siges at repræsentere et emancipatorisk projekt,
hvis mål er samfundsmæssig ligeværdighed og livskvalitet for mennesker med
funktionsnedsættelse (handicap) og andre marginaliserede grupper. Norske Jan
Froestads analyse af den nordiske handicapforsorg – og herunder særskilt bidrag
om Danmark – ligger tæt op ad denne tradition.⁴³

35 Simonsen 2007: 140-41.

36 Bengtson & Kristensen 2006.

37 Foucault 1973/2003; Foucault 2002

38 Dette afsnit bygger på oversigten i Hamre, Fristrup & Christensen 2016: 8-9.

39 Kirkebæk 1993, 1997, 2001 2004, 2008.

40 Rønn 1996.

41 Holst 1977, 1993, 1998.

42 Bylov 2006, 2010; Hamre, Fristrup & Christensen 2016.

43 Froestad 1995.

Senere analyser af handicapfeltet har været inspireret af den tidlige Foucault-inspirerede forskning. I sin analyse *Omsorgskonstruktioner – socialpædagogik og mennesker med multiple udviklingshæmninger* har pædagog Ditte Sørensen eksempelvis bygget videre på Kirkebæks historiske værker.⁴⁴ Flere analyser af børneforsorgen har ligeledes trukket på en Foucault-forståelse. I sociologen Inge Bryderups oversigtsværk *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*⁴⁵ udgør Foucaults *Overvågning og straf* et analytisk blik på, hvordan børneforsorgen i løbet af perioden bevægede sig fra en ydre kontrol mod individets kontrol af sig selv.⁴⁶ Hvor de nævnte analyser overvejende trækker på et disciplin- og normalitet/afvigelsesnarrativ i blikket på handicaphistorien, repræsenterer Bolette Frydendahl Larsens afhandling, *Opdragelse og diagnosticering – fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigehjem 1908-1940*, på flere måder et nybrud i måden, hvorpå Foucault kan inspirere skrivningen af forsorgshistorien.⁴⁷ Et par eksempler på dette teoretiske nybrud skal nævnes her: For det første forstås de internerede unge kvinders forløb på pigehjemmet Vejstrup som en bevægelse, der især tager form gennem en moderlig omsorgsmagt, der inkorporerer Foucaults forståelse af forholdet mellem magt og frihed. At appellere til pigernes ønske om frihed bliver f.eks. del af disciplineringen. For det andet anvendes det Foucault-inspirerede blik til et opgør med den kønsblindhed, der har været udbredt i analyser af handicaphistorien. For det tredje anvendes Foucaults problematiseringsbegreb til at forstå, hvor brugen af psykiatriske diagnoser indgik i at reducere kompleksitet og gøre pigernes problemer håndterbare. Samlet set kan man sige, at den historiske forskning inden for forsorgs- og handicaphistorien i sin første bølge har haft sit fokus på makroanalyserne i den tidlige Foucault-forfatterskab, mens de senere analyser især drejer sig om individets subjektiveringsprocesser i og uden for forsorgsinstitutionerne. De senere tilgange giver således mulighed for i højere grad at forstå magtprocesserne som et anliggende, der også indeholder elementer af individets higen efter at forme sit eget liv.

UNDSKYLDNINGER

Spørgsmål om behandling af mennesker, der har været under forsorg, kom også i højere grad på dagsordenen i 1980'erne. Der var dog ikke tale om en helt ny tendens, da allerede politikere som socialdemokraten Peter Sabroe i de første år af 1900-tallet havde kritiseret forholdene i både børneforsorgen og åndssvagefor-

44 Sørensen 2005.

45 Bryderup 2005.

46 Foucault 2002.

47 Frydendahl Larsen 2020; Frydendahl Larsen & Hamre 2023.

sorgen.⁴⁸ I løbet af 1980'erne blev dog spørgsmål om erstatning til tidligere psykiatriske patienter, der havde fået behandlinger med stoffet LSD, bragt på banen. Det resulterede i en økonomisk erstatning til 151 ansøgere i 1986.⁴⁹ Efterfølgende blev andre anklager om bl.a. brug af psykokirurgi ("det hvide snit") og tvangssterilisation af åndssvage i 1900-tallet taget op, men uden at det i Danmark (modsat Sverige og Norge) førte til historiske udredninger eller andre tiltag. Først efter årtusindskiftet fik krav om undskyldninger og erstatninger en fornyet aktualitet i forbindelse med DR's dokumentar *Drengehemmet* (2005) om institutionen Godhavn for børn og unge. Anklager om bl.a. vold og medicinering med psykofarmaka på Godhavn resulterede i den første større historiske undersøgelse af forholdene på danske børnehjem i perioden 1945 til 1976. I forbindelse med undersøgelsen blev 99 tidligere anbragte fra 19 forskellige børnehjem interviewet om deres oplevelser af overgreb.⁵⁰ Senere fulgte også en socialhistorisk undersøgelse (finansieret af Socialministeriet) af både børneforsorgen og særforsorgen (inklusive psykiatrien) med det førromtalte projekt Anbragt i historien (2012-2015), der dog ikke kun omhandler anklager om overgreb, men også bredere beskrivelser af den politiske udvikling, lovgivning og generelle forhold i for sorgen m.m.⁵¹ Denne undersøgelse blev i 2022 suppleret af *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980* med særligt fokus på forskellige former for overgreb.⁵² Udredningen blev iværksat af Socialministeriet. Denne udredning rummede også en interviewundersøgelse, der dog begrænsede sig til 22 interview med tidligere anbragte fra den nævnte periode.⁵³ På baggrund af udredningen besluttede regeringen, at de tidligere anbragte for særforsorgen skulle have en officiel undskyldning, hvilket skete den 11. september 2023.

Spørgsmålet om undskyldninger for historiske overgreb har gennem flere år været et internationalt forskningsområde, der i de nordiske lande især er blevet behandlet af svenske Joanna Sköld og Malin Arvidsson.⁵⁴ I Danmark har professor i retorik Lisa Villadsen analyseret nationale undskyldningers samfundsmæssige funktion.⁵⁵ Officielle undskyldninger er gennem de seneste år blevet et globalt

48 Kragh, Jensen & Rasmussen 2015: 56-58.

49 Se bl.a. Kragh 2023: 148.

50 Rytter 2011.

51 Om de forskellige rapporter og fortegnelser, der blev udgivet af projektgruppe se: <https://www.anbragtihistorien.dk/index.php/om-siden/malgruppe> hvor alle publikationer kan hentes som pdf-dokumenter.

52 Petersen, Seidelin, Smed, Duedahl & Borregaard 2022.

53 Ibid.: 30-31. Udredningen benytter også 31 interview foretaget af forskere fra projektet Anbragt i historien. Disse interview er dog ikke fra 2015-18, som det oplyses i udredningen, men fra 2013-14.

54 Se bl.a. Arvidsson 2016; Sköld & Swain 2015; Sköld 2016; Sköld & Sandin 2019.

55 Villadsen 2021, 2023.

fænomen, hvor stater søger at bygge bro til dem, der har været ofre for institutionaliseringen, i denne kontekst børn og voksne, der har været indskrevet i forsorgen. Ved at inddrage det omgivende samfund kan undskyldningen bidrage til inklusion af dem, der har været umyndiggjort af institutionaliseringen. Ifølge Villadsen er anerkendelsen først og fremmest rettet mod de mennesker, der var genstand for isolationen og marginaliseringen, men undskyldningen som symbolsk markør tjener ligeledes den vigtige funktion at bidrage til integrationen.⁵⁶

SAMMENFATNING OG NYE PERSPEKTIVER

De seneste års fokus på spørgsmål om undskyldninger og historiske udredninger af forholdene i børne- og særforsorgen er både forbundet med fordele og ulemper. Fra den positive side kan det bemærkes, at udredninger har medført en systematisk kortlægning af både litteratur, arkiver og samlinger, som kan danne basis for fremtidig forskning og undervisning. Desuden har interviewundersøgelserne betydet en indsamling af beretninger fra tidligere anbragte, der ofte før er blevet overset i historieskrivningen om velfærdsstaten og forsorgen for udsatte grupper. Det skal dog samtidig bemærkes, at denne indsamling har været forholdsvis begrænset i Danmark sammenlignet med andre skandinaviske lande som Norge og Sverige, der i forbindelse med undersøgelser af overgreb i børneforsorgen har interviewet betydeligt flere informanter end i Danmark. F.eks. omfattede den svenske undersøgelse 1.030 interview af tidligere anbragte børn mod den danske på 99.⁵⁷ De danske undersøgelser af børneforsorgen har desuden koncentreret sig om drengehjemmene, hvilket har betydet, at man stadig ikke har et overblik over brug af tvang m.m. på periodens institutioner for piger.

Som Malin Arvidsson har bemærket i sin ph.d.-afhandling om undskyldninger/erstatninger i forbindelse med historiske overgreb i børneforsorgen og særforsorgen, er de fleste udredninger opstået på baggrund af medieomtale, der har medført et politisk pres om kortlægning – som regel fra oppositionen til den siddende regering.⁵⁸ Dermed bliver undersøgelserne ikke blot præget af de forskellige berørte gruppers muligheder eller evner til at få deres sager omtalt i pressen, men også af partipolitiske interesser i at belyse det pågældende område. Formidlingen af resultaterne fra de forskellige udredninger skaber desuden risiko for et fortegnet billede i offentligheden af de generelle forhold i periodens børneforsorg og særforsorg. Langt fra alle børn i eksempelvis børneforsorgen oplevede overgreb eller vanrøgt, og flere tidligere anbragte har i andre sammenhænge beskrevet

⁵⁶ Villadsen 2023.

⁵⁷ Jf. Rytter 2011: 42-43.

⁵⁸ Arvidsson 2016.

vet deres positive oplevelser med bestemte institutioner.⁵⁹ De ofte meget markante historier i medierne om vold og seksuelle overgreb kan gøre det vanskeligt at få plads til andre fortællinger, der f.eks. lægger vægt på de gode sociale relationer, empati og omsorg, som også kunne findes på periodens børnehjem.

Det vil derfor være ønskeligt, hvis det nye fokus på forsorgshistorie, gennem mediasager, kunne give anledning til mere nuancerede historiske studier, der inddrager de mange forskellige typer af erfaringer, som tidligere anbragte har fortalt om. Samtidig er mulighederne for at skrive handicaphistorie og forsorgshistorie exceptionelt gode i Danmark sammenlignet med mange andre europæiske lande. I perioden 1983-1991 foretog Rigsarkivet en storstilet indsamling, hvor alle arkiver fra de store anstalter under åndssvageforsorgen – og en række andre handicapinstitutioner – blev bevaret. Dermed råder Rigsarkivet over nogle af verdens bedste handicaphistoriske samlinger, der kan benyttes til forskning.⁶⁰

Også magtanalyserne inden for forsorgshistorien – inspireret af Michel Foucaults teorier – har en dobbeltsidig karakter. Ulemper ved især den tidlige inspiration fra *Galskabens historie* og *Overvågning og straffer*, at dets fokus på strukturer risikerer at skygge for kompleksiteten mellem borger, individ og stat – f.eks. borgernes muligheder for at påvirke magtstrukturerne. Senere analyser af den enkeltes subjektivering i diskurser, praksisser og institutioner har flyttet perspektivet over på individets konstruktion af sig selv i de institutionelle praksisser. Her kan danske forsorgs- og handicaphistorie fortsat med fordel lade sig inspirere af tilgrænsende felters fokus på marginaliserede subjekter. Det gælder først og fremmest Critical Disability Studies, men også race- og kønsforskning kan bidrage med at udvide forståelsen af marginaliseringsprocesserne. Makroanalyserne i forsorgs- og handicaphistorien er fortsat nødvendige f.eks. for at forstå, hvordan statens optimering og nyttiggørelse af befolkningen har produceret udgrænsning af de unyttige og ikke-optimerbare. Samtidig med makroblikket må forsorgshistorien fastholde blikket på den enkeltes livshistorie i form af erindringer, følelser, særlige livsomstændigheder. Kvinder anbragt på Ø-anstalten Sprogø var eksempelvis ikke kun ekskluderede og overvågede, men levede også liv, der kunne rumme positive relationer og større muligheder end i andre institutionssystemer.⁶¹ Antropologen Stine Grønæk Jensens forskning i erindringer fra anbragte børn er et andet eksempel på et perspektiv, der kan udvide forståelsen af de anbragtes subjektiveringsprocesser på institutionerne.⁶² Makroanalyserne kan med andre

59 Se bl.a. Kragh, Jensen & Rasmussen 2015: 347-50.

60 Nørr 1989, 1995. Om arkivernes indhold se Fransen, Kragh, Jensen & Rasmussen 2015.

61 Kragh & Hamre 2023.

62 Jensen 2022.

ord ikke stå alene, men må suppleres med en historisk forskning, der går tæt på de anbragte og interneredes liv i forsorgshistorien.

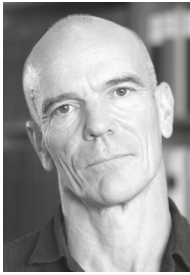
Endelig har forsorgens udvikling mange grænseflader til beskrivelser af special- og socialpædagogikkens historie, både hvad angår de pædagogiske forståelser og de konkrete institutionstyper. Vi har i alle tilfælde at gøre med nogle rubriceringer af mennesker, der historisk er blevet opfattet som problematiske, og som samfundet til forskellige tider har opfattet som *undtagelser* i forhold til tidens idealer og optimeringen af det enkelte menneskes nytteværdi.⁶³ Denne artikels oversigt over forsorgs- og omsorgshistorien viser, at pædagogikkens historie drejer sig om langt mere end beskrivelser af opdragelse, undervisning og uddannelse, og at historisk pædagogisk forskning må analyseres i krydsfeltet mellem det, der til enhver kan forstås som samfundets idealiserede beskrivelser af normalitet, og de fænomener, der i lyset af denne normalitet problematiseres og udgrænses som afvigende.

SUMMARY

This article takes its point of departure in the historiography of Danish welfare and care. With an emphasis on child and disability care, we examine how this historiography has been institutionalized in networks, journals, and book publications. Three main types of publications are identified. The first type covers works on Danish social history, administrative history, and welfare state history. This literature emphasizes political actors, legislation, and social security. The second, often written by former staff members, focuses on selected institutions within child welfare and other forms of care, such as institutions for people with disabilities. The third type deals with the history of children and adults in care, including interviews with care leavers, life history narratives, and biographies. In summary, we argue that the more extensive contributions such as monographs, doctoral dissertations and other academic publications are rather sparse in this field. The largest part of the Danish literature concerns the history of people with intellectual disabilities. In the 1980s and onwards, social constructivism emerged as a framework for understanding how institutions and care developed in Denmark. Political interests have played a major role in the history of welfare and care for children and adults with disabilities. After 2005, questions about the treatment of people who have been in care also came on the agenda, leading to official apologies from the state in the period 2019-2023. At the end of the article, we discuss new possible approaches in future research on the topic.

63 Hamre, Fristrup & Christensen 2016.

Jesper Vaczy Kragh (f. 1968). Cand.mag. i historie, ph.d. ved Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet på Københavns Universitet 2007. Projektleder på det socialhistoriske projekt "Anbragt i historien 1945-1980" (2013-2015) om udsatte gruppers historie. Senere projekter om bl.a. Sct. Hans Hospital, Sikringsafdelingen og Rigshospitalet (2016-2023). Vigtigste bøger: 'På kanten af velfærdstaten' (2015), 'Sikringen' (2018), 'Erfaret magt' (2020), 'Social Class and Mental Illness in Northern Europe' (2021), 'Lobotomy Nation' (2022), 'IQ 75. Erling og åndssvageforsorgen' (2022) og 'Afdeling O' (2023). I dag projektleder på FKK-projektet *Danish Child Psychiatry in the Clinic and Beyond*, grant ID: 10.46540/3097-00096B.

Bjørn Frithiof Hamre (f. 1964) er ph.d. i pædagogik og historie og lektor ved Sektion for Pædagogik, Institut for Kommunikation på Københavns Universitet. Har været formand for den danske afdeling af Nordic Network for Disability Research (NNDR.dk). Han har bl.a. skrevet 'Syge må plejes med kærlighed. Kolonien Filadelfia 1897-1997' (1997), 'At tænke med Foucault' (Christensen & Hamre 2017) og redigeret 'Testing and Inclusive Schooling: International Challenges and Opportunities' (Hamre, Morin & Ydesen 2018) og 'Islands of Extreme Exclusion: Studies on global practices of isolation, punishment, and education of the unwanted' (Hamre & Villadsen 2023).

KILDER OG LITTERATUR

- Alving, J. (1998), Epilepsi – historiske aspekter. Fra djælebesættelse til ionkanaler. I: *Handicap og Samfund*, 11, s. 15-24.
- Andersen, E.H. (2007), *Er der plads til mig? En fortælling om døve børn anno 1807-2007*. København: Skolen på Kastelvej.
- Andersen, F. (2012), *Lad os frede om disse piger.: Bbestyrelsen for Fredehjems oprettelse og virke 1906-1984*. Aarhus: Oligo.
- Andersen, L., Duedahl, P. & Kallestrup, L. N. (red.) (2005), *De måske udstødte – Historiens marginale eksistenser*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Arvidsson, M. (2016), *Att ersätta det oersättliga. Statslige gottgörelse får ofrivillig sterilisering och vanvår av omhändertagne barn*. Ph.d.-afhandling Örebro Universitet.
- Bayer, S. & Kristensen, J. E. (red.) (2015), *Pædagogprofessionernes historie og aktualitet – Kamp og status. De lange linjer i børnehaveinstitutionernes og pædagogprofessionernes historie*. Aarhus: U Press.
- Becker-Christensen, H. (1997), *Fra forsorg til service. Sahva Fonden 125 års udvikling*. Aarhus: Erhvervsarkivet.
- Behrendt, T. et al. (1966), *Døv i dag. Døveforeningen af 1866*. København: Døvefonden.

- Bengtsson, S. & Kristensen, L. K. (2006), *Særforsorgens udlægning. Et litteraturstudie*. København: Socialstyrelsen.
- Bertelsen, K. (2008), *Liv og arbejde på Den Kellerske Institution i Brejning – fortalt af de ansatte*. Brejning: Kristian Bertelsen.
- Bjerre, C. (2021), *Når staten er far og mor. Børneværnets anbringelser af børn i Danmark, 1905-1975*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bjerre, C. (2023), *Børneloven 1905*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bryderup, I. M. (2005), *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*. Aarhus: Klim.
- Bylov, F. (2006), Patterns of culture & power after 'The Great Release': the history of movements of subculture & empowerment among Danish people with learning difficulties. I: *British Journal of Learning Disabilities*, vol. 34 (3), s. 139-45.
- Bylov, F. (2010), *Den store løsladelse – en kulturhistorisk beretning om empowerment-bevægelserne blandt udviklingshæmmede 1980-95*. Esbjerg: University College Syddanmark.
- Christensen, B. (2015), *En redningskrans af bly. En sand historie om min fars fejlplacering før og nu*. København: Forlaget Indblik.
- Christensen, J. (1998), *K.K. Steincke. Mennesket og politikerens. En biografi*. København: Christian Ejlers.
- Conninck-Smith, N. de (2000), *For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen*. København: Gyldendal.
- Duedahl, P. & Hagstrup, M. C. (2003), *Afvigernes ø*. København: Gads Forlag.
- Duedahl, P. (2019), *En anden verden. De Kellerske Anstalters historie*. København: Gads Forlag.
- Ebsen, F. (2012), *Udsat til børneforsorg. Om etablering af familiepleje, børneanstalter og indsats i hjemmet for udsatte børn i Danmark*. Lund: Lund Dissertations in Social Work.
- Egekvist, H. (1982), *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler – historiske artikler og tidsskrifter om åndssvageforsorgens 125-årige historie og dens forhistorie*. København: Åndssvageforsorgens Lærerforening.
- Elvekjær, O. (2006), *Ebberøds historie*. København: Actum.
- Eriksen, H. (2011), *Noter til blindes historie*. København: Socialstyrelsen.
- Fibiger, S. (1991), Baggrunden for den talepædagogiske uddannelse. I: *Handicaphistorie*, 3, s. 39-47.
- Fibiger, S. (1998), Eugenik og talelidelser. I: *Handicap og Samfund*, 10, s. 68-87.
- Fibiger, S. (2007), Talepædagogisk Forening i Danmark – verdens ældste talepædagogiske forening. I: *Dansk Audiologi*, vol. 43 (4), s. 13-19.
- Fibiger, S. (2011), Mine 60 år sammen med taleforsorgen. I: *Dansk Audiologi*, vol. 47(1), s. 11-22.
- Foucault, M. (1973), *Galskabens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (2002), *Overvågning og straf*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Foucault, M. (2003), *Galskabens historie i den klassiske periode*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Fransen, P., Kragh, J. V., Rasmussen, J. K. & Jensen, S. G. (2015), *Arkivfortegnelse. Socialforsorgens arkiver om anbragte og indlagte i perioden 1933-1980*. København: Socialstyrelsen.
- Froestad, J. (1995), *Faglige diskurser, intersektorielle premisstømmer og variasjoner i offentlig politikk v Døveundervisning og handikapomsorg i Skandinavia på 1800-tallet*. Rapport; 34. Bergen: Universitetet i Bergen.
- From, J. (2022), Samfundet og Hjemmet for Vanføre fylder 150 år. I: *Bibliotek for Læger*, vol. 214 (4), s. 350-81.
- Gejl, I. (1967), *Under Værgerådet. Forsømte og 'forbryderiske' børn i Aarhus 1905-1915*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gjerløff, A. K. & Jacobsen, A.F. (2014), *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sat i system: 1850-1920*. Dansk Skolehistorie, Bind 3. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gjerløff, A. K., Jacobsen, A. F., Nørgaard, E. & Ydesen, C. (2014), *Da skolen blev sin egen: 1920-1970*, Dansk Skolehistorie, bind 4. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Grelle, H. (2008), *Thorvald Stauning. Demokrati eller Kaos. En biografi*. København: Jyllands-Posten.
- Hamre, B. Fristrup, T. & Christensen, G. (2016), The subject of exemption: through discourses of normalization and individualization in Denmark. In: *Nordic Journal of Social Research*, Vol. 7, p. 6-21.
- Hamre, B. (1997), Disse samfundets stedbørn. Fra månesyge og djævlbesættelse til social for-
sorg og anti-epileptika. I: *Specialpædagogik*, vol. 17 (4), s. 82-101.
- Hamre, B. (1997), *Syge må plejes med kærlighed. Kolonien Filadelfia 1897-1997*. Dianalund: Kolonien Filadelfia.
- Hansen, C. S. (2011), *At gøre en forskel.: Socialt arbejde, socialarbejdere og marginaliserede børn og unge 1945-.* Ph.d.-afhandling Københavns Universitet.
- Herlev, L. (1997), *Brejningrødder. O: om livet på en åndssvageanstalt*. Brejning: Voksenskolen.
- Hesselbæk, B. (2020), *Befrielsen.: De udviklingshæmmedes historie i Danmark*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Holm, A. (1983), *Døveundervisning i Danmark 1807-1982*. København: Døvehistorisk Selskab.
- Holm, A. (1941), *Den Kgl. Døvstummeskole Nyborg. Beretning om Skolens Virksomhed 1891-1941*. Nyborg: Løkkes Bogtrykkeri.
- Holst, J. (1977), *Normalitet, pædagogik og socialpædagogik*. Kandidatopgave fra Danmarks Lær-
rerhøjskole.
- Holst, J. (1993), Opbrud og normalisering. I: *Specialpædagogik*, vol. 3, s. 197-207.
- Holst, J. (1998), Normalitetsbegrebet i dag. I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 6, s. 30-38.
- Hvam, T. (1992), *Ebberdøgårds historie.: Ii modgang og medgang*. Birkerød: Birkerød Lokalhi-
storiske Arkiv.
- Højberg, P. (1966), *Døveskolen i Nyborg 1891-1966*. Nyborg: Døveskolen.
- Jacobsen, A. F. (1989), Kontrol og demokrati. Træk af dansk børneforsorgs historie 1933-1958.
I: *Historisk Tidsskrift*, vol. 89 (2), s. 255-282.
- Jensen, B. (2016), *Min opvækst på Den Kellerske Institution i Brejning*. Vejle: ULF.
- Jensen, S. G. & Kragh, J. V. (2020), *Erfaret magt. Frustrationer og fastholdelser på botilbud*.
Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, S. G. (2022), *Livtag med fortiden. Når børnehjemsbørn erindrer*. Aarhus: Aarhus Univer-
sitetsforlag.
- Just, F. et al. (2000), *Dansk forvaltningshistorie II. Stat, forvaltning og samfund 1901-1953*. Kø-
benhavn: Jurist- og Økonomforbundet.
- Jørgensen, H. (1970), *Omsorgen for børn og unge i København gennem 250 år*. København: Di-
rektoratet for Københavns Børne- og Ungdomsinstitutioner.
- Jørgensen, H. (1972), *Vanføreforsorgen i Danmark gennem 100 år*. København: Samfundet og
Hjemmet for Vanføre.
- Jørgensen, H. (1997), *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 1837-1985*. Herning: Poul
Kristensens Forlag.
- Kaimar, G. (2002), *Blindhedens verden. Træk af blindes kulturhistorie*. Århus: Klim.
- Kirchoff, H. (1979), *K.H. Kofoeds erindringer*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kirkebæk, B. & Lihme, B. (2017), *Bonde – gal mand på rette vej. En biografi*. København: Social
Kritik.
- Kirkebæk, B. (1993), *Da de åndssvage blev farlige*. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, B. (1997), *Defekt og deporteret – Ø-anstalten Livø 1911-1961*. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, B. (2001), *Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med sær-
ligt fokus på forsorgschef N. E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-
1970*. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, B. (2004), *Letfærdig og løstagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, B. (2008), *Uduelig og ubrugelig – åndssvageasylet Karens Minde 1880-1987*. Holte:
SocPol.

- Knudsen, P. Ø. (2023), *Dem, der ikke tier. Når ofre bliver helte: Seksuelle overgreb på danske børneinstitutioner*. København: Gyldendal.
- Koch, L. (1996), *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*. København: Gyldendal.
- Koch, L. (2000), *Tvangssterilisering i Danmark 1929-1967*. København: Gyldendal.
- Korsgaard, O., Kristensen J. E., & Siggaard Jensen, H. (red.) (2017), *Pædagogikkens idehistorie*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kragh, J. V. & Hamre, B. F. (2023), The women's island: internment of female patients with intellectual disabilities in Denmark, 1923–1961. I: B. F. Hamre & L. Villadsen (red.), *Islands of Extreme Exclusion: Studies on global practices of isolation, punishment, and education of the unwanted*. Leiden: Brill.
- Kragh, J. V. (2019), The final step. Euthanasia in Denmark. I: *Disability and Society*, vol. 34 (1), s. 143-61.
- Kragh, J. V. (2022), *IQ 75. Erling og åndssvageforsorgen*. København: Gads Forlag.
- Kragh, J. V. (2023), *Afdeling O. Psykiatrien på Rigshospitalet 1934-2022*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kragh, J. V., Jensen S. G. & Rasmussen, J. K. (2014), *Anbragt i historien. Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte i perioden 1945-1980*. København: Socialstyrelsen.
- Kragh, J. V., Jensen S. G. & Rasmussen, J. K. (2015), *På kanten af velfærdsstaten. Anbragte og indlagte i dansk socialforsorg, 1933-1980*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kristensen, S. R. (1986), *Solborgs bog*. København: LEV.
- Larsen, B. F. & Hamre, B. F. (2023), Et historisk perspektiv på børnepsykiatrien og diagnoser. I: B. Kjær, A. Morin & K. E. Petersen (red.), *Pædagogers arbejde med børn og unge med diagnoser* (s. 25-38). København: Samfundslitteratur.
- Larsen, B. F. (2020), *Opdragelse og diagnosticering. Fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pigeheim 1908-1940*. Ph.d.-afhandling Lunds Universitet.
- Larsen, C. & Jacobsen, K. (2007), *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*. København: FADL's Forlag.
- Larsen, C. (2002), *Til gavn for menneskeheden og færdrelandet. Kjæde-Ordenen og dens blindeforsøg gennem 225 år*. København: Arki-Varia.
- Larsen, C., Nørr, E. & Sonne, P. (2013). *Da skolen tog form: 1780-1850*. Dansk Skolehistorie, bind 2. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lauridsen, J. T. (1996), *Fra udstødte til anbragte 1500-1950, marginalgruppeforskning i Danmark*. København: Det kongelige Bibliotek.
- Lindow, S., Kragh, J. V., Jensen, S. G. & Rasmussen, J. K. (2014), *Institutionsfortegnelse. Oversigt om institutioner og organisationer inden for socialforsorgen*. København: Socialstyrelsen.
- Lindow, S., Kragh, J. V., Jensen, S. G. & Rasmussen, J. K. (2015), *Anbragt i historien. Litteraturfortegnelse. Kilder til dansk socialforsorgs historie*. København: Socialstyrelsen.
- Lund, M. (1990), Epilepsiens epidemiologi. Fra Frederik Hallager til Palle Juul Jensen – med et sideblik til Adolf Sell. I: *Bibliotek for Læger*, vol. 182 (2), s. 181-91.
- Lundberg, P. (2005), *Blindhed. Antropologisk analyse af de blindes verden fra renæssancen til i dag*. Ph.d.-afhandling Københavns Universitet.
- Løkke, A. (1990), *Vildfarne børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat, 1880-1920*. Holte: SocPol.
- Nielsen, B. G. (1986), *Anstaltsbørn og børneanstalter gennem 400 år*. Holte: SocPol.
- Nielsen, I. B. (2004), *Rehabilitering i et nordisk perspektiv med udgangspunkt i Vanføreforsorgens udvikling i de nordiske lande*. København: Museumsforeningen for Vanføreforsorgen.
- Nielsen, I. B. (2006), *Det danske system, et forsøg på at afdække de tanker, der lå bag dannelsen af Samfundet og Hjemmet for Vanføre*. København: Museumsforeningen for Vanføreforsorgen.
- Nielsen, R. M. (2007), *Med liv og sjæl*. Assens: Forlaget Udvikling.
- Nielsen, S. (1992), *Onkels erindringer. Et liv i dansk børneforsorg 1910-1972*. Odense: SL Fyn.
- Nørr, E. (1989), Kilder til handicapforskning, arkivfantasi og administrationshistorie. I: *Handicapshistorie*, 3, s. 47-62.

- Nørr, E. (1995), 600 meter handicaparkiver. I: Eriksson, B.E. & Törnqvist, R. (red.), *Likhet och särart. Handikapphistoria i Norden* (s. 279-92). Södertälje: Fingraf.
- Naabye, R. (2004), *Børnehjemsbørn – 14 børnehjemsbørn fortæller*. Søllested: Skovlænge.
- Perch, P. W. (1985), *Træk af de danske børne- og ungdomshjems historie*. København: Gyldendal.
- Petersen, J. H., Petersen, K. & Christiansen, N. F. (2010-2014), *Dansk velfærdshistorie*, Bind 1-6. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Petersen, K., Seidelin, M., Smed, S., Duedahl, P. & Borregaard, A. (2022), *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforborgens institutioner*. Svendborg: Danmarks Forsorgsmuseum.
- Petersen, L. (1987), *Stiftelsestøser – kongebørn*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Plougmand, O. (2021), *Forstandere der ville en forskel. 22 beretninger fra børne(for)sorgen*. Charlottenlund: Forlaget Dimon.
- Paamann, D. (1998), *De udsædvanliges historier.: Uudviklingshæmmede fortæller om deres liv*, København: LEV.
- Paamann, D. (1998), *De udsædvanliges historier.: Uudviklingshæmmede fortæller om deres liv*. København: LEV.
- Rasmussen, J. K. (2021), *Hvem troede de jeg var? Når tidligere børnehjemsbørn læser deres journal – konflikter, håndteringsstrategier og potentialer*. Odense: Syddansk Universitet. Ph.d.-afhandling.
- Rasmussen, J. K., Kragh, J. V., Jensen, S. G. & Hansen, M. F. (2015), *Oversigt over socialhistoriske museer og samlinger*. København: Socialstyrelsen.
- Ruby, R. (2004), Konstruktionen af den blinde ca. 1850-1914. I: *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 12, s. 7-166.
- Ruby, R. (2011), *Afvigelsens dilemmaer. Blindes organisering i det 20. Århundrede*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Rytter, M. (2011), *Godhavnsrapporten. En undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rødegård, B. (1995), *Vanførefonden 1955-95*. København: Vanførefonden.
- Rønn, E. M. (1996), *De fattige i ånden*. København: Museum Tusculanum Forlag.
- Schmidt, S. (2003), *Uhørt. 100 år set med døves øjne*. Aarhus: Døveskolens Materialecenter.
- Simonsen, E. (2005), Disability history in Scandinavia: part of an international field. I: *Scandinavian Journal of Disability Research*, vol. 7 (3-4), s. 137-54.
- Sköld, J. & Sandin, B. (2019), När välfärdssamhället gör fel: De vanvårdade och upprättelsens gränser. I: *Arbejderhistoria*, vol. 179-180 (3-4), s. 92-101.
- Sköld, J. & Swain, S. (2015). *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in Care – International Perspectives*. London: Palgrave.
- Sköld, J. (2016), The truth about abuse?: A comparative approach to inquiry narratives on historical institutional child abuse. I: *History of Education*, vol. 40 (4), s. 492-509.
- Sørensen, D. (2005). *Omsorgskonstruktioner – socialpædagogik og mennesker med multiple udviklingshæmninger*. København: Systime Academic.
- Tingleff, V. (2000), *Violas bog*. København: LEV.
- Vad, P. (2019), Dengang epilepsi skyldtes onani og blev behandlet med salte. I: *Handicaphistorisk Tidsskrift*, 42, s. 83-92.
- Varmby, R. C. (2020), *Mit liv som blind*. København: Saxo Publish.
- Vikkelsø, A. (2021), *CFD gennem 150 år, 1869-2019*. København: CFD.
- Vilby, K. & Sørensen, K. (1978), *Fattig i Danmark – en beretning om 50 års forsorg og fattigdom i Danmark*. Viborg: Gyldendal.
- Villadsen, L. & Edwards, J. (red.) (2020), *Official Apologies. Critical Essays*. Lexington Books.
- Villadsen, L. (2023). A bridge back from the lonely island of exclusion? Official apologies as a means of re-inclusion, I: B. F. Hamre & L. Villadsen (red.), *Islands of Extreme Exclusion: Studies on global practices of isolation, punishment, and education of the unwanted*. Leiden: Brill.

- Wichmann, J. (2023), *Anbragt. Stemmer fra børneforsorgen fra 1900 til i dag*. København: Turbine.
- Widell, J. (1995), *Døves kultur. Fra åbning og isolation til manifestation og ligestilling*. Ålborg: Materialecenteret.
- Wildenskov, H. O. (1949), *Den kellerske Anstalt i Brejning 1899-1949*. Brejning: privattryk.
- Wingender, N. (1993), *Drivhuset for den sygnende plante. Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Øgendahl, Claus (2000), *Socialpædagogernes historie*. København: Socialpædagogernes Landsforbund.

